

DE ONDERWIJSTRILOGIE

Met ons onderwijs de toekomst in

Deel 1

Kim Castenmiller

DE ONDERWIJSTRILOGIE

Met ons onderwijs
de toekomst in

Deel 1

Kim Castenmiller

FlowCreations

Copyright © 2025 Kim Castenmiller/ FlowCreations

Vormgeving covers & binnenwerk
Auteursportret achterzijde covers
Productie

Julie van Dijk
Pieter Pennings Fotografie
Graphic Services

Niets van deze uitgave mag worden verveelvoudigd in enige vorm of op enige wijze zonder schriftelijke toestemming, met uitzondering van korte citaten met bronvermelding.

1e druk, juni 2025

www.metonsonderwijsdetoekomst.nl

Aan de inhoud van deze trilogie liggen meer dan duizend bronnen ten grondslag. Omwille van de leesbaarheid is ervoor gekozen de volledige bronvermelding per hoofdstuk op te nemen op de website die hoort bij de trilogie (zie: www.metonsonderwijsdetoekomst.nl/bronnen-per-hoofdstuk/). De interviews zijn eveneens te raadplegen op de website. Achter in deel drie is een literatuurlijst opgenomen, inclusief een illustratieverantwoording. Er is alle moeite gedaan om de rechthebbenden van copyright te achterhalen.

ISBN 978-90-832800-7-3
NUR 840

Voor Helcia Cino †

INHOUD

Woord vooraf	7
Leeswijzer	14
Inleiding – <i>door Dirk Anton van Mulligen</i>	17

Deel 1. DE PIJN VAN HET ONDERWIJS

Het topje van de ijsberg

1.	Stakende leraren	25
2.	Boze ouders	33
3.	Drukke jongens	45
4.	Duizenden thuiszitters	60
5.	Studenten in de stress	75
6.	Teruglopende rankings	84

Een systeem in de knoop

7.	Het kind als meetbaar object	95
8.	De leraar op de automatische piloot	106
9.	Stille reserves	113
10.	De onderwijsstrijd	127
11.	Ontzielde technocratie	140
12.	Jeugdzorg maakt ziek	154

Ongezonde krachten aan het werk

13.	Politiek getouwtrek	169
14.	Ideologische agenda's	182
15.	In de ban van maakbaarheid	198
16.	Diagnosedrift	224
17.	Macht door onmacht	245
18.	Duct tape oplossingen	262

INHOUD

Deel 2. PERSPECTIEVEN VOOR HET ONDERWIJS

Op welk leven bereidt het onderwijs voor?

19.	Complexiteit als gegeven	9
20.	Evolutionaire ontwikkeling	24
21.	Herwaardering van maken	37
22.	Hunters in a farmers world	50
23.	Van macht naar gezag	60

Nieuw fundament in het onderwijs

24.	Relatie als basis	71
25.	Bagage voor de leraar	87
26.	Kerncurriculum	109
27.	Inclusief onderwijs met ruimte voor verschil	121
28.	Hoogbegaafdenonderwijs	137
29.	Laat me leren (en zijn)	161

Onderwijs en de wetenschap

30.	De staat van de wetenschap	187
31.	Dyslexie: bestaat het wel?	198
32.	Onderwijsbewijs: evidentie in het klaslokaal	210
33.	Biologie, psychologie en filosofie	220
34.	Leren van de praktijk	234

INHOUD

Deel 3. DE TOEKOMST IN

De balans opmaken

35.	Corona als spiegel	9
36.	Lange termijn voor ogen	15
37.	Veranderen of opnieuw beginnen?	24
38.	Echte verandering of luchtkastelen	33
39.	Non-conformisten aan zet	42

Veranderlessen voor onderweg

40.	Systeem hygiëne	55
41.	Perfect timing	69
42.	Verbindingen smeden	78
43.	Draagvlak is een illusie	90
44.	Durf afscheid te nemen	100

Een lange adem

45.	Kleine stappen	112
46.	Bamboe	123
47.	Integreren kost tijd	129
48.	Oplaadplek	146
49.	Nooit af	156

Dankwoord	165
Verantwoording	168

WOORD VOORAF

Waarom schrijf je dit boek? Deze vraag is mij de afgelopen vijf jaar geregeld gesteld. In de beginperiode vooral omdat ik gezien werd als een relatieve ‘buitenstaander’ als het gaat om onderwijs. Geen krijt aan de vingers dus.

De kiem voor mijn fascinatie voor het onderwijs moet wel zijn gelegd in mijn eigen schoolloopbaan. Mijn eerste basisschool leverde mij een trauma op. Juf Gina heette ze. Ik was zeven. De tafels ken ik nog steeds niet. Op mijn tweede basisschool werd ik getest. Tegen mijn moeder werd gezegd: ‘U mag blij zijn wanneer uw dochter de mavo haalt.’ De bevriende schooldirecteur zag mijn potentie en ik ‘mocht’ naar de havo. Deze doorliep ik moeiteloos. Omdat ik wilde studeren, volgde het vwo. Eenmaal op de universiteit werd ik pas blij. Een verademing vond ik het: de vrijheid én leren over wat je écht interesseert. Ik trof er gelijkgestemden, mensen die aansloten bij mijn belevingswereld, waaruit onder andere een bijna dertig jaar durende vriendschap is voortgekomen. Terugkijkend vond ik de middelbare school vooral een noodzakelijk kwaad. Saai, en ik zag vaak het nut niet van in van wat én hoe we er leerden.

Als moeder, dertig jaar later, zag ik mijn kinderen hun eigen worstelingen doormaken gedurende hun schoolloopbaan. Wat is er weinig veranderd, dacht ik bij mezelf. Terwijl er misschien juist nu wel méér nodig is. Het leven is zoveel complexer geworden. In mijn jeugd was mijn wereld overzichtelijk. Dat is het al lang niet meer. Kinderen, pubers en jongvolwassenen anno nu hebben meer en deels ook andere behoeften. Ik heb vele sectoren van binnen gezien en gezien hoe deze gedomineerd worden door verandering. Omdat nu eenmaal de technologische vooruitgang, de digitalisering, de komst van internet en de mede daaruit voortvloeiende globalisering een push zijn geweest

voor veel verandering. Maar in het onderwijs leek de tijd stil te hebben gestaan.

Werk aan de winkel

Het maken van deze trilogie heeft ertoe geleid dat ik met meer nuance ben gaan kijken. Door de vele gesprekken die ik voerde, leerde ik de onderwijssector met haar vele facetten beter kennen. En ik ontdekte dat er wel degelijk al veel verandering gaande is én is geweest. Ook kwam ik erachter dat het onderwijs nog andere problemen kent waarvan ik me nog niet zo bewust was. Niet alle veranderingen in de afgelopen dertig jaar hebben ook daadwerkelijk verbetering van het onderwijs opgeleverd. De onderwijskwaliteit is afgenomen. Werk aan de winkel, dus.

Er zijn veel kleinschalige initiatieven. Van leraren, docenten, leidinggevenden, ouders die zelf de handschoen oppakken of sociaal ondernemers die op hun eigen wijze beter onderwijs willen bieden. Op grotere schaal blijven we echter maar worstelen met het systeem. Een van de vragen die opgekomen is, is of het stelsel nog past bij de 21^e eeuw. Ons onderwijssysteem is een complex systeem en kent complexe uitdagingen. Diverse onderwijspartijen lanceerden begin 2020 een discussiestuk met een pleidooi voor groot onderhoud aan het onderwijssysteem – iets waar weinig mee is gedaan.

Voor deze trilogie onderzocht ik wat de problemen zijn in en rondom het onderwijs, welke perspectieven er zijn en hoe verandering kan worden gerealiseerd. Hierbij stelde ik mezelf ook de vraag of dat voorgestelde groot onderhoud echt noodzakelijk is, en of dat wel de meest passende oplossing is. Die vraag is alleen te beantwoorden wanneer we onszelf eerst de vraag stellen: Wat voor samenleving streven we na? Hoe ziet onze toekomst als mensheid eruit? Wanneer we deze vragen niet beantwoorden, worden ze voor ons beantwoord.

Queeste

Ons onderwijs is ook een complex systeem omdat het vele actoren kent. Den Haag – waar de landelijke politiek en onze Rijksoverheid is gezeteld – is er één van. In de meer dan vijf jaar dat ik met deze trilogie bezig ben geweest, waren er maar liefst drie wisselingen op de ministersposten van onderwijs. Maar zo zijn er nog meer actoren. Naast de kinderen, de jongeren, de ouders, de leraren, de leidinggevendenden, de bestuurders en de adviseurs, is er ook een veelheid aan organisaties, instituten, bureaus en instellingen die een directe of indirecte rol en/of invloed hebben in het onderwijs. De vraag is wie nu echt verantwoordelijk is voor het onderwijs en het oplossen van de problemen die er zijn. Iedereen kan vanuit zijn of haar rol, positie en talenten een bijdrage leveren aan de noodzakelijke vooruitgang van het onderwijs.

Dat verandering nodig is, staat voor mij wel buiten kijf. Het onderwijs is er ‘slechter’ aan toe dan ik dacht voordat ik aan dit boekproject begon – dat blijkt wel uit het lijvige eerste deel. Tegelijk zijn er heel veel lichtpuntjes en mogelijkheden. Geen reden tot somberheid. Een onderwijssysteem waarin ieder kind en jongere past, tot zijn of haar recht komt en een relevante voorbereiding krijgt op de rest van zijn of haar leven: Dat is waar het mij om te doen is. Ik ben ervan overtuigd geraakt dat dé ideale school of opleiding niet bestaat. Kinderen en jongeren verschillen daarvoor te veel. En ouders en leraren ook.

Er is ook geen eenduidig antwoord te geven op de vraag wat nu goed onderwijs is. Het is misschien wel een nooit ophoudende queeste. Ik pleit dan ook voor ruimte bieden aan meerdere vormen van onderwijs en ruimte bieden aan verschillende ontwikkelingen binnen, en aan de randen van, het onderwijsveld. De trilogie kan een hulpmiddel zijn voor het ontwikkelen van het onderwijs en ons onderwijssysteem.

Research

Voor de totstandkoming van deze trilogie sprak ik in 2019 en 2020 met meer dan 125 mensen. Van jongeren, ouders, leerkrachten, docenten, schoolleiders, bestuurders, teamleiders, projectleiders, experts, hoogleraren tot sociaal ondernemers in het onderwijsveld. Dat leverde verhalen op die vaak niet op zichzelf staan. Herkenbare thema's werden aangeraakt. Vingers op zere plekken gelegd. En zoveel meer: Nieuwe invalshoeken werden geboden en over inspirerende praktijkvoorbeelden werd verteld. Naast de vele interviews die ik hield, dook ik het internet op. Ik las honderden (kranten)artikelen, luisterde tientallen podcasts en spitte talloze rapporten door. Ook las ik meer dan tweehonderd boeken die vanuit verschillende invalshoeken een licht werpen op onderwerpen die in deze trilogie naar voren komen. De interviews gaven me samen met de honderden, zo niet duizenden uren, leeswerk inzicht in de hoofdthema's en de structuur van met name de eerste twee delen is daar ook uit voortgekomen. De trilogie is een weerslag geworden van mijn eigen queeste.

Omdat ik zoveel materiaal heb verzameld en ik de afzonderlijke delen van de trilogie enigszins compact en leesbaar wil houden, is er ook een website ontwikkeld: www.metonsonderwijsdetoekomst.nl. Hierop vind je de geraadpleegde bronnen per hoofdstuk terug. Ook kun je er de meeste interviews volledig teruglezen, de belangrijkste rapporten er zelf op naslaan en tref je er een weerslag van een greep uit veel geraadpleegde literatuur. Op de website zijn ook dossiers te vinden met bundelingen van diverse bronnen en themapagina's met verdieping die je kunt lezen ter aanvulling op deze trilogie. Achter in deel drie vind je een literatuurlijst. De voetnoten zijn achterwege gelaten omdat de bronnen per hoofdstuk terug te vinden zijn op de website. In de trilogie zie je met regelmaat een icoon in de kantlijn dat aangeeft dat er op de website meer te vinden is. Vanuit de website wordt ook weer terugverwezen naar de hoofdstukken uit de trilogie. De trilogie en de website horen dus bij elkaar. Je kunt de drie delen van A

tot Z lezen, of gewoon een deel erbij pakken en over een onderwerp naar keuze lezen. Je kan bij de trilogie beginnen, of bij de website. Dat is aan jou: Gebruik de trilogie en de website zoals dat voor jou relevant is.

Inzicht zonder handeling brengt geen verandering

Dat dit een belangrijk levensmotto van mij is, lees je terug in mijn tweede boek *Geef je organisatie toekomst*, dat ik samen met Dirk Anton van Mulligen schreef. Nu ben ik van oorsprong psycholoog en heb ik inmiddels ruim vijfentwintig jaar ervaring als veranderkundige. Of het nu gaat om de verandering van een individu of een collectief: Er liggen veel dezelfde werkzame principes aan ten grondslag. Eenvoudig gesteld zijn er twee motieven om te veranderen: Je wil van een probleem (pijn) af of je wil naar een ideaal (perspectief) toe. In mijn optiek gaan die twee vaak hand in hand. Je boekt duurzame vooruitgang wanneer je écht onder ogen ziet wat de huidige pijn is, waarbij je inspiratie put uit een visie of zienswijze. Pas daarna volgt beweging. Het handelen is gericht geworden. Dit is ook de achterliggende gedachte achter de opbouw in drie delen die samen de trilogie vormen. Bij het lezen van het eerste deel raak je wellicht wat ontstemd of somber. Wees dan gerust: in het tweede deel vind je inspiratie. In het derde deel reik ik je de handvatten aan om stappen te zetten en verandering te bewerkstellingen.

Echte en duurzame verandering komt van binnenuit. Dat vraagt lef om ook vooral in de spiegel te kijken en de handschoen op te pakken daar waar hij je past. Op grensvlakken kunnen interessante ontwikkelingen ontstaan en is er de ruimte voor echte vernieuwing. In deel drie vind je dan ook een pleidooi voor samenwerking terug. 'Het systeem is van ons allemaal. Er is niemand de baas van', aldus Aldo van Duivenboden, één van de docenten die ik sprak. Treffender kan ik het niet zeggen. Het is van ons allemaal, maar ook aan ons allemaal.

Met het onderwijs van vandaag dragen we bij aan een fundament voor de samenleving van morgen. Dat lijkt een cliché, maar deze woorden krijgen betekenis in de inleiding uit de hand van Dirk Anton van Mulligen. Wij delen de visie dat veel systemen ontmenselijkt zijn geraakt. En we delen de drive om de menselijkheid er weer terug in te brengen en systemen tot volwassenheid te brengen. Onderwijs kan daarin een spilfunctie vervullen door erin voorop te gaan.

Ik wens je veel leesplezier, en vooral ook nieuwe inzichten en alles wat je nodig hebt om bij te kunnen dragen aan de vooruitgang van het onderwijs in Nederland.

drs. Kim Castenmiller

Nog even dit...

De interpretaties van bronnen en auteurswerken zijn mijn interpretaties. Dat wil niet zeggen dat de auteur het ook zo bedoeld heeft. Uiteraard ben ik ook als mens niet ‘bias’ vrij en heb ik ook zo mijn eigen filters. De bronnen zijn zoveel mogelijk vermeld op de website en daar waar ik eruit citeer ook in de tekst, zodat je als de lezer zelf oorspronkelijke teksten en contexten kan terugzoeken en daarmee een eigen visie kan vormen.

Informatie die ik uit de media heb gehaald, hoeft niet per se volledig te zijn. Meermaals las ik iets in de media, waarbij ik dan soms later van een *insider* een ander beeld kreeg. Niet alles is wat het lijkt.

De eerste teksten voor wat later deel één werd van de trilogie, schreef ik tijdens het eerste coronajaar toen de wereld op slot zat. De laatste hoofdstukken uit deel drie zijn rondom de jaarovergang naar 2025 geschreven. Dat betekent dat je (nieuws)bronnen treft uit 2020 maar evengoed uit begin 2025. De trilogie neemt je mee in een reis van vijf jaar. Her en der heb ik bronnen uit ‘oudere’ hoofdstukken geactualiseerd wanneer de tijd me had ingehaald en er belangrijke voortgang te melden was. Ook na het verschijnen van de trilogie, staat de tijd niet stil en zullen bronnen ‘verouderen’ en is er hopelijk vooruitgang. Maar dat zal zitten in details. De hoofdboodschappen uit de trilogie zijn gedurende de afgelopen vijf jaar niet veranderd. Zo snel gaat verandering in het onderwijs niet. Een echt vernieuwd onderwijssysteem, gestoeld op een vernieuwd bewustzijn, dat zal ook nog vele jaren in beslag nemen – misschien zelfs wel honderden jaren. Dit is echter geen reden om er niet nu vandaag mee aan de slag te gaan of blijven.

LEESWIJZER

De Onderwijstrilogie is te lezen als één boek. Om deze reden zijn de drie delen afzonderlijk niet beschikbaar, maar komen ze als één set uit. Veel thema's lopen als rode draden door alle drie de delen heen. Ieder deel zelf bestaat ook weer uit drie delen. In deze leeswijzer krijg je alvast inzicht in de opbouw van de drie delen zodat je als lezer enige houvast hebt tijdens het lezen.

Deel 1. De pijn van het onderwijs

In het eerste deel gaan de eerste zes hoofdstukken over het topje van de ijsberg. Wat lezen en horen we in de media over hoe het staat met ons onderwijs? Van onderwijsstakingen, prestatiedruk tot en met 'een derde functioneel analfabeten'. Stuk voor stuk symptomen die laten zien dat er wat aan de hand is met ons onderwijssysteem. De verdiepingsslag maak ik in de hoofdstukken die daarop volgen en lees je over een onderwijssysteem dat in de knoop zit. Er zijn bijvoorbeeld genoeg bevoegde leraren om het lerarentekort op te lossen: Waarom hebben zij het onderwijs verlaten? In de laatste hoofdstukken van het eerste deel diep ik de pijn nog verder uit en onderzoek ik welke ongezonde krachten invloed hebben op het onderwijs. Krachten die buiten de cirkel van invloed van het onderwijs lijken te liggen.

Deel 2. Perspectieven voor het onderwijs

In het tweede deel begin ik met vijf hoofdstukken waarin ik perspectieven onderzoek voor de toekomst. Daarmee komen een aantal ingrediënten aan bod die het onderwijs als input kan nemen bij het beantwoorden van de vraag: Op welk leven bereiden we kinderen en jongeren voor? De zes hoofdstukken die daarop volgen bieden inspiratie voor het vormgeven van een nieuwe fundament in het onderwijs waarbij

relaties, de inhoud en vorm van het onderwijs, inclusiviteit en ruimte geven aan de nieuwe generatie centraal staan. In de laatste vijf hoofdstukken komt de verhouding tussen onderwijs en wetenschap aan bod. Hoe zou deze verhouding eruit moeten zien? Wat heeft de wetenschap het onderwijs te bieden? Tevens bevat het een pleidooi voor het versterken van biologie, psychologie en filosofie in het onderwijs: drie vakgebieden die van belang zijn in het nastreven van een gezonde verhouding tussen onderwijs en wetenschap.

Deel 3. De toekomst in

Het derde en laatste deel draait om handelen: de toekomst geven we zelf als mensen vorm. Hoe kom je van inspiratie, aangereikt in het tweede deel, naar realisatie in je eigen praktijk? In de eerste vijf hoofdstukken maak ik de balans op: de coronajaren hebben als een spiegel gefungeerd. Daarin kijken is de eerste stap. Hierop volgen een aantal andere ankerpunten die nodig zijn voordat je verandering aangaat: de lange termijn voor ogen houden en keuzes die er te maken zijn in de veranderaanpak. Hierna volgen veranderlessen voor onderweg, uiteengezet in vijf hoofdstukken. Veranderlessen die ik als veranderkundige heb vergaard en ook heb kunnen destilleren uit de verhalen van mensen die ik heb geïnterviewd. De laatste vijf hoofdstukken van het derde deel zijn gebundeld rondom het thema ‘een lange adem’. Want dat is nodig wanneer je zoiets groots als het onderwijs wil veranderen. Een reis die nooit af is. Zolang we toekomst hebben, is het onderwijs ook nooit af.

Het gebruiken van de website

Zoals in het voorwoord al aan bod is gekomen, horen de website en de trilogie onlosmakelijk bij elkaar. Verdieping van thema's op de website vind je in de drie delen, en voor verdieping van de inhoud uit de drie delen biedt de website ook ruime aanknopingspunten. Zo maak je er je

eigen reis van. Aan het einde van ieder hoofdstuk zie je welke pagina's van de website bij het betreffende hoofdstuk passen. In de zijlijn tref je iconen die naar de website verwijzen:

Dit icoon betekent dat het een citaat uit een *interview* betreft, of daarnaar verwijst. Op de website bij 'bronnen per hoofdstuk' vind je het linkje naar het interview. De url is ook aan het einde van het hoofdstuk opgenomen.

Dit icoon verwijst naar een *rapport* dat je op de pagina 'research' bij 'rapporten' terugvindt. De link naar het rapport vind je ook terug bij 'bronnen per hoofdstuk'.

Op de website vind je ook themapagina's waarop één of meerdere rapporten zijn terug te vinden rondom dat *thema*, met achtergrondinformatie. De link naar de themapagina vind je zowel aan het einde van het hoofdstuk als op de website bij 'bronnen per hoofdstuk'.

Dit icoon betekent dat er over het *boek* dat ter sprake komt, een pagina op de website is opgenomen met meer achtergrondinformatie. Je vindt het boek op de pagina 'research' bij 'literatuur'. Aan het einde van het hoofdstuk of bij de 'bronnen per hoofdstuk' vind je de link ook terug.

Tot slot, dit icoon verwijst naar een *dossier*. Op de website vind je een aantal dossiers waarin verschillende bronnen gebundeld zijn: interviews, nieuwsberichten, rapporten, video's etc. Welk dossier het betreft, dat zie je terug aan het einde van het hoofdstuk of je vindt de link in 'bronnen per hoofdstuk'.

Veel leesplezier!

INLEIDING

Je moet het maar durven, een boek uitbrengen met de titel ‘De Onderwijstrilogie’. Nu ken ik Kim Castenmiller al heel wat jaren en ze is allesbehalve onbescheiden en grootsprakig. Het is dan ook simpelweg een titel die de lading dekt. Een titel ook die een streep in het zand zet: dit is hoe het onderwijs er nu voor staat, zo is het gekomen, dit zijn de uitdagingen en dit de mogelijke manieren om ons onderwijs een toekomst te geven. Ik zeg bewust ‘ons’, want dat is de onderliggende boodschap van de trilogie die nu voor je ligt: onderwijs is een gedeelde verantwoordelijkheid. Het is niet exclusief van leraren, onderwijsinstituten en beleidsmakers, maar ook van leerlingen, ouders, gemeenten, organisaties, bedrijven en allerhande professionals die het onderwijs en de leerlingen omgeven.

Om met ons onderwijs de toekomst in te gaan, is het nodig dat betrokkenheid van ons allemaal wordt omgezet in actie. Dat ideeën worden omgezet in (verantwoorde) experimenten, en plannen in daden. Dankzij deze trilogie hebben we als belanghebbenden nu de benodigde informatie overzichtelijk bij elkaar, vinden we de inspiratie en kunnen aan de slag. En dat is hoognodig, niet alleen vanwege de toenemende aantallen thuiszitters. Geen excuses meer.

Meer dan een transitie alleen

De term transitie hoor je de laatste jaren veel, ook in relatie tot het onderwijs. Het oude werkt niet meer, wat we nu doen is eindig en dus is het tijd voor een transitie: een overgang naar een nieuwe fase. We spreken niet voor niets over een energietransitie, eiwittransitie, klimaattransitie en dus ook een onderwijstransitie. Toch verklaart de term transitie niet de lading die we nu ervaren, de onrust en onzekerheid die velen onbewust voelen. We leven in een tijd waarin

fundamentele wetmatigheden ingrijpend veranderen. Wat werkte, dat waar we volledig van overtuigd waren en zich keer op keer heeft bewezen, doet dat ineens niet meer. De toegenomen complexiteit, verbondenheid en snelheid van (technologische) ontwikkelingen veranderen de regels van het maatschappelijke spel zelf. Het is alsof er een nieuw *operating system* wordt geïnstalleerd; wellicht is dat wat ooit bedoeld werd met het Watermantijdperk. Hoe dan ook leven we in een tijd die ons dwingt om op een andere wijze om te gaan met fundamentele onzekerheid. En om definitief afstand te nemen van de maakbaarheidsillusie.

Nog te veel wordt, om met Kim te spreken, een transitie van A naar B vormgegeven op de A-manier. Begrijpelijk, want de A-manier werkte in het verleden prima en het denken van de meeste mensen is erdoor gevormd. Ook wetenschappers en beleidsmakers die zich richten op een bepaalde transitie kunnen hierdoor geneigd zijn meer op zoek te gaan naar bevestiging van hun wereldbeeld, dan naar een ongemakkelijke waarheid of gebrek aan antwoorden.

We doen er beter aan de huidige tijd te zien als een maatschappelijke overgang van een machinaal, voorspelbaar en beheersbaar systeem, naar een levend, complex systeem waarin chaos, risico, onvoorspelbaarheid en onzekerheid een vaste plaats innemen. Of liever verdienen, want in kleine doses zijn ze juist wat een systeem levend houdt en zorgt voor evolutie. We praten dan ook over een ingrijpende *transformatie*, niet zozeer een transitie.

Transformatie vraagt om het afsterven van het oude, een ronduit pijnlijk proces waarbij helaas ook mensen tussen de wielen terecht zullen komen. Dat is geen defaitisme, maar realisme. Hoe eerder we bereid zijn dit onder ogen te zien, des te meer we deze schade kunnen beperken en het nieuwe kunnen verwelkomen.

Een steeds complexere wereld

Onze wereld wordt steeds complexer: met de tijd steeds meer gelaagd en onderling verbonden. De open samenleving waarin we in Nederland leven is inmiddels extreem complex: We bevinden ons anno 2025 op 34.000 km² met 18 miljoen inwoners van meer dan 200 nationaliteiten in de meest open economie van Europa. Een gevolg daarvan is dat het functioneren van onze samenleving niet meer zoals vroeger valt af te leiden uit de eigenschappen en de toestand van de *onderdelen* (lees: individuele mensen, groepen, bedrijven, organisaties e.d.) waar ze uit bestaat. De uitkomst wordt bepaald door de onderlinge relaties. Op samenlevingsniveau praten we over een dynamische interactie met onvoorstelbaar veel relaties, waarbij de exacte relatie tussen de elementen niet altijd bekend is of soms zelfs inherent niet kenbaar. En in die gevallen dus ook niet meetbaar (of toetsbaar!). Algemene voorspellingen vallen nog te maken, maar *exacte* voorspellingen zeker niet. Bovendien is een complex systeem adaptief, waardoor voorspellingen die je nu maakt, morgen achterhaald kunnen zijn door een onverwachte ontwikkeling.

Mooi voorbeeld is het recente onderzoek van Sophie Zwartsenberg van de Universiteit Wageningen. Zij toonde aan dat bomen effectiever omgaan met de opslag van CO₂ dankzij de toegenomen CO₂ in de atmosfeer de laatste 100 jaar. Geen model hield daar rekening mee, want modellen zijn per definitie opgesteld vanuit de A-realiteit en omvatten nooit de B-realiteit in volle omvang. Dat kunnen ze per definitie niet. Complexe systemen gedragen zich bovendien anders op kleine, dan op grote schaal. Dus is het goed mogelijk dat het *evidence* dat op afgebakende schaal wordt geleverd, niet meer zomaar te vertalen valt naar het systeem als geheel. Willen we dus verder komen, ook met ons onderwijs, zullen we afstand moeten nemen van oud denken en vooral van de reflex om zaken te willen centraliseren, standaardiseren, beheersen en controleren.

Autoriteit verschuift

Politici, wetenschappers, media, rechters, burgemeesters en andere bestuurders merken het: hun autoriteit is niet meer vanzelfsprekend. Ze raken hun grip op mensen en ontwikkelingen toenemend kwijt en kijken er vol ongeloof naar. Hun autoriteit wordt aangevochten, ze worden niet langer meer klakkeloos geloofd en gevolgd. Al voelt dat persoonlijk, het maakt deel uit van een groter proces. Autoriteit is namelijk inherent verbonden aan iemands positie in het bestaande maatschappelijke systeem en juist dat is aan het einde van de levensduur gekomen. Autoriteit valt niet langer meer te ontleen aan externe factoren als positie, titel, kennis of opleiding. In de hoogcomplexe wereld waarin we ons begeven, wordt bewustzijn bepalend. Autoriteit verschuift van extern naar intern: *in de mens zelf*. Hierbij zullen we nieuwe generaties moeten ondersteunen.

Een interne *locus of authority* vraagt dat we ons als mensheid wegontwikkelen van onbewuste volgzaamheid. We zullen onszelf echt moeten leren kennen, kennis en vaardigheden moeten ontwikkelen om voor onszelf te zorgen. De gebruikelijke maatschappelijke paden bieden geen garanties meer en je kunt er niet meer vanuit gaan dat de welvaartsstaat voor je zal zorgen bij ziekte en pensionering. *Employment is dead or soon will be*, chargerend gezegd. Actieve betrokkenheid bij je toekomst is noodzakelijk. Juist dat zal het mogelijk maken dat mensen die daar geestelijk of lichamelijk niet toe in staat zijn, wél door de samenleving ondersteund kunnen worden.

De Onderwijstrilogie is in dit opzicht in haar vorm een goed voorbeeld van waar het naartoe moet: de trilogie reikt inzichten en mogelijkheden aan, maar vraagt ook om actieve betrokkenheid van de lezer. Het is geen AI-gegenereerde, beetgare en hapklare brok om passief te consumeren. Het vraagt om een stevige *bite*, om goed kauwen en je de inhoud eigen maken. Om kiezen wat je aanspreekt en je standpunt te bepalen.

Nieuwe tijden, nieuwe jongeren?

Dat complexe systemen adaptief zijn, geldt ook voor de mensheid zelf. Die verandert, net zoals de bomen in het onderzoek van Zwartsenberg. We zien, mogelijk dankzij de ongekeerde groei aan informatie in onze omgeving de laatste 100 jaar, een niet meer te negeren toename van kinderen die niet langer passen in bestaande systemen. Deze zijn hoogbegaafd, autistisch of hebben een andere gedrags- of ontwikkelingsstoornis. Maar ook kinderen die gekenmerkt worden door een opvallende emotionele volwassenheid en gevoelde verantwoordelijkheid voor mens en aarde. Wellicht zijn deze kinderen de voorbode van, of zelfs voorwaarde voor, de toekomstige ontwikkeling van de mensheid.

In de oorspronkelijke betekenis is het Watermantijdperk het tijdperk van de Ware Mens. Zelfkennis, creativiteit, omgaan met emoties en onzekerheid horen daarbij en passen dan ook in een nieuw curriculum. Uiteraard ruimte latend aan de enorme verscheidenheid die de jongste generaties laten zien.

Vrijheid van handelen

Het klinkt paradoxaal, maar voor het goed functioneren van onze complexe moderne samenleving is lokale vrijheid een voorwaarde; dit om ruimte te bieden aan de grote verschillen tussen individuen en hun omstandigheden. De samenhang ontstaat op een hoger niveau. Voor wat betreft het onderwijs gaat het erom, uitgangspunten, inzichten en inspiratie zoals die te vinden zijn in deze trilogie, te vertalen naar de unieke context, naar de lokale realiteit. Daarbij is het niet aan 'Den Haag' om het 'hoe' tot in detail voor te schrijven. Cohesie en inclusie op systeemniveau vragen om het naast elkaar laten bestaan van vele schooltypen, waarbij zelflerend vermogen en onderlinge verbinding een centrale plaats innemen. Zo creëren we een antifragiel

onderwijssysteem dat adaptief genoeg is om aan te kunnen wat de toekomst ook brengt.

Tot slot

Je hoort vaak: ‘Verbeter de wereld, begin bij jezelf.’ Waar nog wel eens aan voorbij wordt gegaan, is dat je het daar doorgaans ook het beste bij kunt laten. Om ons onderwijs succesvol de toekomst in te loodsen, hebben we geen mensen nodig die *anderen* zeggen wat ze moeten doen en laten. Te vaak speelt het ego daarbij zo’n grote rol, dat ze blind worden voor de realiteit en daardoor uit de verbinding met anderen en het grote geheel treden. We hebben vooral behoefte aan *evolved selves*: mensen die een voorbeeld zijn van wat aan menselijke ontwikkeling mogelijk is. En die een voorbeeld geven van wat buiten de bestaande systemen bereikt kan worden. Zij veroorzaken de rimpels in het maatschappelijke weefsel die de mensheid naar een hoger plan tillen. De oproep van deze trilogie is dan ook: Geef je leven meer zin door je te ontwikkelen en in te zetten voor een betere toekomst.

Het is bewonderenswaardig dat Kim zo’n groot deel van haar leven gewijd heeft aan het schrijven van *De Onderwijstrilogie*. Ze heeft er extreem veel voor gedaan en ook extreem veel voor gelaten, *believe me that!* Eigenlijk is het gekkenwerk om zoiets groots op je schouders te nemen, *but we’re never gonna survive unless we get a little crazy!**

Veel inspiratie, wijsheid (dan wel gekte) en vooral dadendrang gewenst met dit baanbrekende boek.

Dirk Anton van Mulligen

Oprichter/eigenaar Your Evolving Self, bureau voor loopbaanontwikkeling voor hoogbegaafden

*) Songtekst van het nummer Crazy – Seal (1990)

Inspiratiegids voor het bouwen aan het onderwijs van morgen

Van een lerarentekort, bezuinigingen, duizenden thuiszitters, wachtlijsten in de jeugdzorg tot en met politieke ingrepen zonder dat het gewenste effect optreedt, het onderwijs lijkt er niet aan te ontkomen. De houdbaarheidsdatum van ons onderwijssysteem is verstreken: dat is wel één van de rode draden in de vele gesprekken die Kim Castenmiller heeft gevoerd in de aanloop naar deze trilogie.

Waar lopen leerlingen, studenten en ouders tegenaan? Waar heeft het onderwijsveld zelf last van? Er wordt veel op het bordje van het onderwijs gelegd, daar wordt immers geïnvesteerd in de samenleving van morgen, maar is dat wel terecht? In het informatietijdperk waarin alles met alles is verbonden, lijkt het leven complexer te zijn geworden. Technologische ontwikkelingen staan niet stil en stellen ons in toenemende mate voor ethische vraagstukken. Tegelijkertijd zijn de uitdagingen in de hedendaagse maatschappij groot.

Castenmiller legt de vinger op de zere plek door de 'pijn van het onderwijs' te belichten. Soms onderzoekend, met een duik in de geschiedenis en hardop reflecterend, soms haarscherp zodat er geen ontkomen aan is: er blijft geen heilig huisje overeind. Vanuit een groter besef van de pijn, ontstaat er ruimte om perspectieven te exploreren. Soms ook perspectieven die op het oog kunnen conflicteren. Castenmiller schrijft geen recept voor. Eerder pleit zij ervoor dat we wegblijven uit de dramadriehoek en niet in de valkuil te stappen het onderwijs te willen redden met een aanvals- of herstelplan. Daarvoor is het te complex.

De Onderwijstrilogie biedt handvatten voor de toekomst en hoop met de vele voorbeelden van pioniers en scholen die nieuwe wegen inslaan. Met ruim vijftientig jaar veranderkundige ervaring maakt Castenmiller de trilogie tot een inspiratiegids voor een ieder die zijn of haar steentje bij wil dragen in het vooruitbrengen van het onderwijs. Of je nu leraar, beleidsmedewerker, leidinggevende, opleidingsdirecteur of bestuurder bent. Zoals schoolleider Erik Adema zegt: 'Je kunt altijd iets.'

ISBN 978-90-832800-7-3

9 789083 280073 >

De
nderwijstrilogie

Dirk Anton van Mulligen

Een levenswerk ziet het licht!
Een baanbrekend boek dat hopelijk velen gaat aanzetten tot actie. Het onderwijs is immers van ons allemaal.

Teun Brand

De Onderwijstrilogie laat haarscherp zien hoe succes en falen van het Nederlands onderwijs niet op zichzelf staan, maar verweven zijn met ontwikkelingen in de wereld. Een must-read.

Anouk Castenmiller

De Onderwijstrilogie leest als een trein, terwijl je ondertussen heel veel informatie en inzichten krijgt. Een absolute aanrader voor ervaren én aankomende leraren.

Ronald Hendrickx

Met *De Onderwijstrilogie* houdt Kim ons een oordeelloze spiegel voor. De trilogie vertraagt, maakt tempo en sterkt de uitdaging: maak het onderwijs zinvol.

Kim Castenmiller (1975) is organisatiepsycholoog en werkt als zelfstandig programmamanager, onderzoeker en adviseur. Na een loopbaan in het bedrijfsleven, heeft ze zich sinds 2018 toegelegd op het onderwijs. Castenmiller is auteur van *Generatie Y: aan het werk* (2009) en schreef met Dirk Anton van Mulligen *Geef je organisatie toekomst* (2012).

NIEUWSGIERIG GEWORDEN?

Ben je na het lezen van het voorwoord en de inleiding nieuwsgierig geworden naar *De Onderwijstrilogie*? Op de website lees je meer over de trilogie en kun je deze ook bestellen.

www.deonderwijstrilogie.nl